

Hervormingen in de kleine Oosteuropese landen

In deze bijdrage worden de belangrijkste aspecten van de economische hervormingen in de kleine Oosteuropese landen geschetst. Hierbij komt met name de stand van zaken in Polen, Hongarije en de DDR aan de orde. Tevens gaat de auteur in op de ontwikkeling in de Comecon.

DR. P.A. BOOT*

De sociaal-economische problematiek in Oost-Europa valt ruwweg in drieën uiteen, waarbij het zwaartepunt van land tot land verschilt. Het gaat om:

- een verouderde en onevenwichtige economische structuur;
- een economisch systeem dat tot voor kort, of nog steeds, economische ontwikkeling eerder verhinderde dan stimuleerde;
- een meer of minder onevenwichtige economische politiek.

Deze aspecten hangen uiteraard met elkaar samen. Zonder het type economisch systeem zou niet in deze mate de economische structuur zijn ontstaan zoals die er nu is. Maar bij een verandering van systeem gaat de structuur op haar beurt een remmende factor vormen. Op de rol van de sociaal-economische politiek – monetair, financieel, sociaal – hoefde lange tijd bij de bestudering van Oost-Europa weinig acht geslagen te worden, maar bij het veranderingsproces des te meer.

Waarschijnlijk de belangrijkste les van de afgelopen jaren is, afgezien van de importantie van politieke omwentelingen, dat een veranderingsproces alleen kans van slagen heeft als het zich op elk van deze drie aspecten, structuur, systeem en politiek richt. De mix van beleidsinstrumenten zal daarbij van land tot land kunnen verschillen, afhankelijk van de economische situatie, traditie en het politiek-economische krachtenveld. Het doel is daarbij helder: niet meer het systeem hervormen, maar dat veranderen.

Economische situatie

De huidige economische situatie in Oost-Europa is niet erg gunstig. In 1989 was de groei duidelijk geringer dan het jaar ervoor. Zowel handel- als betalingsbalans in harde valuta lieten een ongunstiger beeld zien. In Hongarije en Polen nam het reële inkomen per hoofd van de bevolking enigszins respectievelijk veel af. In een land als Hongarije daalde de industriële produktie met 3,4%. De netto schuld is (in de Sovjetunie en Oosteuropese landen) volgens OESO-cijfers opgelopen van 99 naar 114,5 miljard dollar. Een half jaar geleden voorzag de Economische Commissie van de Verenigde Naties overigens nog een stabilisatie¹.

De netto schulden/export in harde valuta ratio's hebben zich in 1987-'89 op een zeer hoog niveau gestabiliseerd of zijn opgelopen. Alleen in Roemenië is de netto schuld nihil. Belangrijke oorzaak van de oplopende ratio is niet alleen de oplopende schuldenlast, maar ook een sneller toeneemende import dan export.

Structureel heeft de DDR van de zes de minst slechte economie (qua bnp en human capital), waarna Tsjechoslowakije volgt (lager inkomen en veel geringer human capital, maar ook lage debt service). Polen, Hongarije en Bulgarije ontlopen elkaar niet veel. Hongarije en Polen zijn de enige twee waarvan het merendeel van de export niet naar Oost-Europa gaat (zie de tabel).

Economisch systeem

In de omschrijving van Hicks is een economisch systeem een "structure of rules and understandings" – dit te veranderen is een zeer moeilijke taak. De centrale planning is, of wordt, afgeschaft (Hongarije, Polen, resp. DDR, Tsjechoslowakije), dan wel staat ernstig ter discussie. Er is voor een markteconomie, en niet voor een 'derde weg' gekozen. Een wezenlijke voorwaarde voor de efficiency van beslissingen in een markteconomie is dat ze zonder wrijving op elkaar aansluiten. Deze aansluiting wordt gestuurd door de relatieve prijzen op goederen-, kapitaal- en arbeidsmarkten. Het is nog meer de efficiency van deze aansluiting die een markteconomie succesvol maakt, dan de efficiency van individuele ondernemers of werknemers. Zonder een prijssysteem dat op alle niveaus goed functioneert, en zonder de tucht van de internationale concurrentie zal deze zeker het geval niet zijn. Waar gaat het bij de aansluiting om? Er zijn vijf centrale gebieden, waarop terzelfder tijd voortgang geboekt moet worden, wil er echte decentralisatie van besluitvorming zijn²:

* De auteur is werkzaam bij het Ministerie van Sociale Zaken. Het artikel is op persoonlijke titel geschreven.

1. Zie OESO, *Financial Market Trends*, februari 1990 en UNECE, *Economic Bulletin for Europe*, vol. 41, 1989.

2. Vgl. P.A. Boot, Economische hervormingen en economisch beleid in de Sovjet-Unie en Oost-Europa, *Internationale Spectator*, januari 1990.

Tabel. Enkele kerncijfers van Oosteuropese landen^a

	Bnp groei '80-'87 (%)	Bnp per capita, '87 (%)	Netto schuld/export '89 (%)	Aandeel RWEH export, '88 (%)	Aandeel kap.goed. <5 jr. '85	Afgest. per 10.000 inw. '82
Bulgarije	1,5	7.000	263	79	41	23
DDR	1,7	11.100	118	68	25	68
Hongarije	1,1	8.000	326	45	25	24
Polen	1,2	6.600	532	40	18	38
Roemenië ^b	2,7	6.000	0	52	38	17
Tsjecho-slowakije	1,5	9.300	95	73	26	21

a. Met nadruk zij vermeld dat het om schattingen gaat, zij het om de meest zorgvuldige die voor handen zijn.

b. De waarde der cijfers is hier het meest dubieus.

Bron: bnp Alton e.a.; aandeel RWEH en afgestudeerden RWEH jaarboeken; schuldendienst OESO (voorlopige cijfers); kapitaalgoederen UNECE.

- vrijgeven van prijsvorming. Dit houdt meer in dan 'het afschaffen van de subsidies'. Immers, ook de prijsverhoudingen van intermediaire goederen zijn op geen enkele manier op vraag-aanbodverhoudingen gebaseerd. Dit leidt alleen tot een efficiëntere allocatie indien er van voldoende concurrentie sprake is. Zolang dat niet het geval is, en het is vrijwel op geen enkele Oosteuropese markt van kapitaalgoederen en halffabrikaten het geval, zal de internationale concurrentie daarvoor moeten zorgen. Zonder een opening naar de wereldmarkt is dat onmogelijk;
- vrijheid van relatieve loonvorming, de mogelijkheid van ontslag. In het traditionele Oosteuropese loonsysteem is er nauwelijks een verband tussen kwalificatie of schaarste enerzijds en relatieve loonhoogte anderzijds. Verder zullen mensen hun arbeidsplaats op moeten geven. Wil men daar soepel mee om kunnen gaan, dan is de opbouw van een arbeidsvoorzieningssysteem nodig - arbeidsbureaus, herscholingsprogramma's, werkloosheidsuitkeringen en wellicht loonsubsidies;
- opheffing van hindernissen voor aankoop en gebruik van produktiemiddelen. Vooral in de dienstensector zal de juridische mogelijkheid tot het vormen van particuliere bedrijven die op reële basis bij onafhankelijke banken kunnen lenen, tot een toename van het aantal ondernemingen en van de productie leiden;
- belastinghervorming. In de meeste gevallen bestond er in het oude systeem een extreme progressie inzake de inkomstenbelasting;
- een sociaal flankerend beleid op het terrein van inkomens en uitkeringen. Dit moge vanzelfsprekend klinken, maar in de Oosteuropese samenlevingen is het moeilijk te accepteren dat er sprake is van werkloosheid en armoede die niet de schuld van de betrokkenen zelf is. De vermindering van subsidies moet - gedeeltelijk of volledig - gecompenseerd worden door hogere lonen en uitkeringen. Anderzijds is een strakke loonpolitiek gedurende enige tijd nodig om een loon-prijsspiraal te voorkomen.

De vraag is waarmee men begint: eerst 'vrije prijzen' en dan een produktiemiddelenmarkt, of andersom. Het antwoord ligt besloten in de rol die concurrentie uit het buitenland kan spelen. De radicale keuze is voor de vrije prijzen, waarbij convertibiliteit van de Oosteuropese munten niet het sluitstuk maar element van het proces is. Immers:

- alleen indien buitenlandse bedrijven in een Oosteuropese land de aldaar gemaakte winsten in harde valuta om kunnen zetten, zal investering op grote schaal aantrekkelijk zijn;
- alleen bij convertibiliteit kunnen binnenlandse bedrijven zelf beslissen welke halffabrikaten en kapitaalgoederen

en diensten zij waar en wanneer willen aanschaffen; alleen bij zo'n convertibiliteit zal de concurrentie op de binnenlandse markt toenemen, gegeven de oligopolioïde structuur van industrieel en dienstenaanbod.

Geen enkele centrale allocatie van deviezen is competent genoeg om erover te beslissen welke vraag naar deviezen nu wel of niet efficiency bevorderend is. Een regeling waarbij alleen exporterende bedrijven een deel van hun deviezen mogen behouden is evenmin efficiënt, omdat juist in eerdere fasen van de produktiekolom concurrentie nuttig kan zijn. Polen is het meest resoluut de radicale weg ingeslagen.

Polen en Hongarije

In Polen begon de huidige fase van de hervormingen met de aanneming van het 'Balcerowicz-programma' (genoemd naar de vice-premier en minister van Financiën) dat per 1 januari 1990 van kracht werd. Hierop wordt in de bijdrage van Bos nader ingegaan.

Door dit programma zou de inflatie snel kunnen dalen. Immers, zo was de redenering, ondernemingen zullen de gestegen grondstofprijzen in prijsverhogingen vertalen maar daar al snel wat vanaf doen omdat vanwege de gedaalde koopkracht anders geen afzet plaatsvindt; dat geld is nodig omdat - na intering van voorraden - aankoop van inputs plaats moet vinden. Er is dus sprake van een werkelijke overgang van een 'soft' naar een 'hard budget constraint'. De werkloosheid zal oplopen - in de begroting is met 400.000 gerekend. De grote protesten tegen het programma kwamen overigens niet zozeer van de consumenten of werknemers, maar van de boeren omdat het systeem van minimumgarantieprijsen werd afgeschaft. Ten slotte werd een royale joint-venture wetgeving van kracht, die volledig voorziet in de mogelijkheid in zloty's gemaakte winsten in harde valuta om te zetten.

Momenteel is het inflatietempo inderdaad snel aan het zakken - van 900% vorig jaar naar minder dan 10% op maandbasis in februari - en heeft de wisselkoers zich goed gehouden.

Hongarije lijkt enigszins last te hebben van een 'wet op de remmende voorsprong'. Veel 'eenvoudige' hervormingsbeslissingen zijn genomen, maar de 'moeilijke' zijn uit de weg gegaan. Er is een zekere discrepantie tussen de radicalisering van de hervormingsprojecten, het feitelijk uitblijven van adequate maatregelen en de voortdurend verslechterende macro-economische situatie. Twee oorzaken daarvan zijn nog steeds relevant³:

- een slechte aansluiting tussen systeemhervorming en economische politiek. Men kan niet afgaan op wat politici zeggen, maar op wat er aan feitelijke maatregelen wordt getroffen. In geen enkel Oosturopees land buiten Roemenië is het investeringsaandeel van de lichte industrie zo laag en van de energiewinning zo hoog. In zekere zin is het probleem van de Hongaarse economie niet het gebrek aan groei, maar het gebrek aan structurele aanpassingen (zoals die zich in een markteconomie in een recessie 'vanzelf' voordoen). Juist in de jaren 1986-'88 verloren de autoriteiten alle controle over de gebeurtenissen;
- op zichzelf goede maatregelen worden in de praktijk op een zodanige wijze uitgevoerd dat de machtsverhoudingen zo min mogelijk veranderen. Tekenend bij voorbeeld is dat de (verliesgevende) grote bedrijven de belangrijkste

3. L. Csaba, Was geschah mit der ungarischen Reform, *Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien*, nr. 52, 1989.

ste aandelenbezitters van de nieuwe handelsbanken zijn, zodat niet verwonderlijk is dat er van een grote kredietstroom naar de industrie sprake is. Even opmerkelijk is dat de zo gevreesde werkloosheid er (vooralsnog) domweg niet komt: die is van 0,3% in 1988 naar 0,4% in 1989 gestegen⁴.

Maar ook in Hongarije is het de politieke verandering in 1989 die voor de mogelijkheid van een echte discontinuïteit heeft gezorgd. Zo wordt hier nu ook een bewuste krapgeldpolitiek gevoerd, die de verliesgevende bedrijven langzaam aan de rand van de afgrond brengt. Swaan gaat daar in zijn bijdrage in deze ESB nader op in.

Men staat echter nog maar aan het begin. Alleen een regering die op een daadwerkelijke meerderheid van de bevolking steunt, zal in staat zijn door de kracht van de in 30 jaar opgebouwde deelbelangen heen te breken. Ook zijn er accentverschillen bij degenen die vergaande hervormingen steunen. Kornai wijst er bij voorbeeld op met de verkoop van staatsbedrijven behoedzaam om te gaan, en eerst maar particuliere ondernemingen te stimuleren. Zelfs dit is in het huidige Hongarije nog geen vanzelfsprekende uitspraak. Zo is er bij voorbeeld veel weerstand tegen een daadwerkelijke (niet alleen juridisch mogelijke, maar levensvatbare) private landbouw. Kornai's argument is dat 'bureaucratische discipline' van monopoliebedrijven beter is dan geen enkele, en dat bij het ontbreken van enige infrastructuur deze bedrijven daarbij vrijwel niets op zullen brengen⁵.

Maar ook hier wachtte de regering met daadwerkelijke maatregelen tot aan de verkiezingen van 25 maart.

DDR

De DDR is sinds de jaren zestig het rijkste Oosteuropese land, dat tot begin jaren tachtig een relatief succesvol economisch beleid voerde. Voor de bewoners was, en dat blijkt de laatste maanden wel heel duidelijk, echter niet zo zeer de vergelijking met Oost-Europa, maar met de Bondsrepubliek relevant. Toch is het goed erop te wijzen dat – afgezien van de uittocht in de laatste maanden – alle economische problemen van de DDR in wezen in andere landen des te sterker gelden, of ten dele tot voor kort gegolden hebben.

De afgelopen maanden zijn er in de DDR, die vrijwel geen intellectuele traditie van markeconomische hervormingsplannen kende, in snel tempo veranderingsplannen uit de grond gestampt. Deze behelzen onder meer de mogelijkheid tot reprivatisering van de in 1972 in staatseigendom genomen 'halfprivé'-bedrijven, en de aanneming in de ministerraad van een wetsontwerp voor de belastinghervorming. Het maximale tarief voor de inkomstenbelasting zal van 90% naar 60% worden teruggebracht, de bovengrens voor de vennootschapsbelasting komt op 50%. Lonen en salarissen worden verhoogd. Rechtsregels op het gebied van faillissement, investeringsbescherming, het bankwezen, de juridische mogelijkheid om de grote Kombinate open te breken en de afschaffing van het staatsmonopolie op buitenlandse handel zijn aangekondigd.

Dit jaar wordt er overigens nog met een vorm van centrale planning gewerkt. Van groot belang is de mogelijkheid particulier midden- en kleinbedrijf te ontwikkelen, ook met een Westduits meerderheidsbelang. Ter stimulering daarvan heeft de BRD een kredietlijn van 6 miljard DM geopend (bij een koers van 1:1 is dat zo'n 15% van de jaarlijkse investeringen in 'productieve sectoren'). Het mkb kan vrije bankrekeningen in de BRD openen en daarmee bij voorbeeld zonder goedkeuring vervangingsonderdelen aanschaffen. Op het sociaal-economische terrein was de

overgangsregering echter behoudend. Van de 44 miljard consumentensubsidies is er bij voorbeeld slechts 2 miljard verminderd.

Sinds begin februari lijkt de autonome gedachtenbepaling in de DDR zelf minder relevant, en is vooral de vraag naar de modaliteiten van de economische en monetaire aansluiting bij de Bondsrepubliek aan de orde. In puur economisch opzicht is er zeer weinig voor een vervanging van de Ostmark door de DM te zeggen, ongeacht de koers die er gekozen wordt. Immers, door zo'n vervanging wordt een van de twee centrale beleidsinstrumenten aan economische autoriteiten – te weten het loonniveau en de wisselkoers – die samen de concurrentiepositie meebepalen ontnomen. Zonder het vermogen tot beïnvloeding van de wisselkoers blijft alleen het looninstrument over. Daarbij zijn twee keuzen mogelijk.

In het ene geval wordt een hoge wisselkoers voor de Ostmark ten opzichte van de DM gekozen, bij voorbeeld 1:1. Gegeven het verschil in produktiviteit van Oost- en Westduitse bedrijven, is dan slechts verliesgevend produceren in de DDR mogelijk. In 1987 was de Oostduitse arbeidsproductiviteit de helft van de Westduitse. Het gemiddeld brutoloon in 1988 in de DDR was 1100, in de BRD 3300 DM. Netto bedroegen deze 925 respectievelijk 2.200⁶. Het verschil in produktiviteit is momenteel dus wat kleiner dan dat in de brutolonen. Feitelijk is het vraagstuk uiteraard gecompliceerder, omdat de kostenstructuren in de landen zo verschillend zijn. Zo bestond in 1985 in de DDR 77,7% van de produktiekosten uit gekochte inputs (halfabrikaten, diensten), 18,4% uit brutolonen en premies en 4% uit afschrijving en huur. In de BRD was dat respectievelijk 65,6%, 29,1% en 5,3%⁷. Bij zonder meer optrekken van de lonen raakt het land echter in een situatie die te vergelijken is met de Mezzogiorno ten opzichte van Noord-Italië.

In het andere geval, waar een iets lagere wisselkoers voor de Ostmark wordt gekozen, is er in beginsel meer concurrerende productie mogelijk, maar zullen de arbeidskrachten van Oost naar West blijven vertrekken.

In beide gevallen zal het verschil in arbeidsproductiviteit een belangrijke rol spelen. Immers, als het loonniveau in de DDR snel op dat van de BRD zou liggen – en alleen dat zou een einde aan de trek van Oost naar West kunnen maken – ligt een aantal bedrijfssluitingen in het verschiep, zoals dat sinds de jaren dertig in Europa niet is vertoond. Men dient zich daarbij ook te realiseren dat er in de DDR niet alleen onbewust maar ook bewust relatief ongunstige lokaties door bedrijven werden gekozen waarbij sociale overwegingen een rol speelden. Zo vindt men er veel betrekkelijk moderne bedrijven in de lichte industrie, dicht bij de grote zware industriële ondernemingen, waar de vrouwen van de staal- en chemie-arbeiders werken. Dit soort bedrijven zal uiteraard niet lang overleven. Opmerkelijk is verder dat op dit moment de werkloosheid van hoog opgeleiden oploopt, terwijl er een tekort aan ongeschoolden en gewone vaklieden is. Indien de levensstandaard door directe subsidies zou worden aangevuld, zou dat de

4. Opgemerkt zij echter dat schoolverlaters niet als werkloos worden erkend. Tot de werklozen worden gerekend zij die een uitkering ontvangen, en daarvoor moet men anderhalf jaar hebben gewerkt.

5. *Budapester Rundschau*, nr. 2, 1990.

6. Het DIW checkte regelmatig de koopkracht van DM en Ostmark en concludeerde daarbij grosso modo tot een gelijke koopkracht van deze munten in de landen met een voor elke van de landen typerende 'warenmand' (in de DDR kocht men voor 1 Ostmark ongeveer hetzelfde als in de BRD voor 1 DM). De laatste maanden kan dat veranderd zijn. Zie bij voorbeeld DIW, *GDR and Eastern Europe – a handbook*, Avebury, 1989.

7. H.D. Hausteil. Die notwendige Beschleunigung des Wachstumstempus der industriellen Arbeitsproduktivität und die Bewertung der lebendigen Arbeit, *Wirtschaftswissenschaft*, nr. 2, 1990.

motivatie om snel de produktiviteit te verhogen wegnemen. Daar komt bij dat de Westduitse arbeidsmarkt ook nu al vrij inflexibel is; ook nu al zijn de regionale werkloosheidsverschillen in de BRD groot.

Er is dus een combinatie nodig van aanvankelijk hoge, maar aflopende bedrijfssubsidies, garantie van sociale zekerheid en aanzienlijke hulp inzake de infrastructuur. De schattingen van de achterstanden van de DDR op deze terreinen leveren astronomische bedragen op⁸. Voor de Bondsrepubliek zijn deze wel op te brengen – niet alles hoeft uit de schatkist te komen. Veel belangrijker is de eventuele mate waarin ze zo verstorend werken op het allocatieproces in de DDR, dat het herstel er net zo vertraagd als bespoedigd zou worden.

Al met al is een Oostduits 'Wirtschaftswunder' geenszins uitgesloten maar zeker niet vanzelfsprekend⁹. Voor het optimistische scenario pleit de historische plaats van het land – het vooroorlogse Mitteldeutschland was meer geïndustrialiseerd, en minder op grondstoffen georiënteerd dan het toenmalige Westdeutschland. Wat het proces zo onzeker maakt is de grote kans dat de economische en politieke inhaalprocessen niet synchroon lopen. Opmerkelijk is bij voorbeeld dat weinig over Oostduitse vakbonden wordt gesproken. Wie kan er namens de huidige werknemers met weinig gezag afspraken maken en de modernisering enigszins begeleiden? Er is alle reden deze ontwikkelingen zeer nauwgezet, en niet vooral bij wijze van 'mode' te volgen.

Roemenië en Tsjechoslowakije

Deze landen verkeren nog in een interregnum. Het Roemeense Nationale Front durft geen impopulaire maatregelen te nemen voor de verkiezingen van 20 mei, en het ontbreekt er volstrekt aan betrouwbare economische data (in dat opzicht heeft kennelijk ook het IMF zich geweldig om de tuin laten leiden). De overheidsfinanciën lieten onder Ceausescu een kunstmatig optimistisch beeld zien door een scheiding tussen (positief) staatsbudget en (verzwegen) budget van verliesgevendende bedrijven. Wel is er een groot handelsoverschot in convertibele valuta; of een overschot als zodanig dit jaar nog mogelijk is, is onduidelijk en wordt niet waarschijnlijk geacht.

Vooralsnog wordt er weinig in het Westen geleend – men zou niet precies weten welke sectoren veelbelovend zijn – en heeft de regering zich beperkt tot enkele maatregelen op het terrein van de landbouw. In dit land zouden landbouwhervormingen – die relatief makkelijk door te voeren zijn als de politieke wil daartoe aanwezig is – een belangrijk vliegwieleffect kunnen hebben.

Tsjechoslowakije staat eveneens nog maar aan het begin van de hervormingen. Hier bestaan verschillen tussen de meer liberale optie van minister van Financiën Klaus en de voorzichtiger aanpak die door de eerste vice-premier Komarek wordt voorgestaan. Er is een twee-traps bankensysteem en één wisselkoers voor commerciële transacties geïntroduceerd. Wetten die vrijheden aan staatsbedrijven geven en over vennootschappen zijn in voorbereiding. Tot de verkiezingen in juni zullen wel geen vergaande besluiten worden genomen.

RWEH

Er wordt tegenwoordig wat meewarig gedaan over de Raad voor Wederzijdse Economische Hulp (RWEH), en dat is niet helemaal terecht. Het onbegrip is vooral te herleiden tot een onjuiste inschatting van de functie die de

RWEH de afgelopen jaren feitelijk had. De feitelijke handelsbeslissingen werden bilateraal genomen, waarbij de RWEH als platform voor consultatie, afstemming van meerjarenplanning, en raamafspraken over bij voorbeeld prijsvorming functioneerde. In de RWEH is nooit van een echte plancoördinatie sprake geweest. Of de RWEH als organisatie blijft bestaan, is betrekkelijk irrelevant, maar wel heeft men enkele gezamenlijke problemen op te lossen.

Het belangrijkste daarvan is de handel met de Sovjetunie. Binnen de RWEH is immers een duidelijke arbeidsverdeling ontstaan, waarin de Sovjetunie grondstoffen levert en de andere Europese lidstaten zwaartepunten kennen in enkele andere industriële bedrijfstakken (internationaal dienstenverkeer is er onontwikkeld). De handel tussen de Oosteuropese landen onderling (Hongarije – Polen bij voorbeeld) is betrekkelijk gering, zodat men bij een hervorming toch niet om de Sovjetunie heen zal kunnen.

Door een combinatie van subsidiëring, exportprijzen die fors boven die van de wereldmarkt lagen en een grote afzet, zijn vele grote ondernemingen vrijwel volledig op de Sovjetmarkt gericht en is het zeer moeilijk voor hen om te schakelen. Tekenend is het Hongaarse voorbeeld, waar een tekort in 1989 op de lopende rekening van 1,3 mrd. dollar in convertibele valuta samenviel met een (ongewenst) overschot op de roebelbalans van 1,2 mrd (waarvan meer dan de helft met de Sovjetunie). Een dergelijk overschot staat gelijk aan rentevrij krediet. Daarom wilden de Hongaren dit jaar de in transferabele roebels genoteerde uitvoer met 20% verminderen. Omdat de Sovjetunie eveneens de leveranties vermindert, neemt de onderlinge integratie alleen maar af.

Het exportprobleem speelt eveneens sterk in de zo veel geroemde Hongaarse landbouw, waar de subsidie per dollar exportwaarde levensmiddelen het viervoudige bedraagt van die in de industrie. Positief daarentegen is dat men het gewaagd heeft de importliberalisering (nu - van 40%) door te zetten, ondanks de precaire betalingsbalanspositie.

Indien binnen de RWEH de wereldmarktprijs als actuele standaard zou worden ingevoerd, zou dat een aanzienlijke ruilvoetverslechtering voor de kleine landen betekenen. Niet voor niets is het juist de Sovjetunie die heeft voorgesteld om al in 1991 uit te gaan van wereldmarktprijzen en convertibiliteit voor de onderlinge handel. Een dergelijke overgang zou dus geordend plaats moeten vinden¹⁰. Toch lijkt het standpunt van de Sovjetunie de doorslag te krijgen en zullen in 1991 de meeste leveranties in beginsel in harde valuta en tegen wereldmarktprijzen worden afgewikkeld. Cruciaal is dan de vraag of ook in de Sovjetunie een produktiemiddelenmarkt zal zijn ontstaan, want anders zullen de leveranties wel eens zeer snel kunnen afnemen, zonder dat er voor de Oosteuropese bedrijven op dat moment een duidelijk alternatief voorhanden is.

P.A. Boot

8. Het CPB gaat bij voorbeeld uit van een benodigd investeringsbedrag van 40 mrd. DM voor de Oostduitse industrie. Over de infrastructuur wordt geen schatting gemaakt. Aan inkomenstransfers acht men jaarlijks 30 à 35 mrd. nodig. Inclusief werkloosheidsuitkeringen en pensioenen zou het dubbele reëler kunnen zijn.

9. Het Institut der Wirtschaft in Keulen schetst een optimistisch scenario, waarin de jaarlijkse produktiviteitsgroei in de DDR tot 2000 7,2% bedraagt, zodat in 2000 de arbeidsproductiviteit 82% van de Westduitse is, en een pessimistisch met een produktiviteitsgroei van 5% en een werkloosheid die oploopt tot 1,5 mln. Het Westberlijnse Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung – in het verleden het best geïnformeerd over de DDR – is veel somberder.

10. Vgl. M. Lavigne, Economic relations between Eastern Europe and the USSR, NATO-colloquium, Brussel, 1990.